

خطبہ کجکول بزرگ۔ سبحان اللہ فرمائو اے معنی کار گدائے صورت پیش گرفتہ گنجور خدائے
 خردمندی پیشہ پیرزناں تہی دست مے کندایں را از قسم جنون نفس ابوالعجاب و اندیا از قنون
 ذات ابوالبدائع شناسد یا از ذخائر عقبنی اندیشید یا از اسباب انتظام دنیا شمر و حکمت آموز جدخانہ
 دریافت نام نہدیار نگر بزم ہزل خطاب و ہد۔ قسرو

خیال ایں ہمہ بخت بہ ہوس میبازم بوکہ صاحب نظرے نام تماشا ببرد
 یائے حال بہ نیت آنکہ در ہنگام تجرد کہ دیرین آرزوئے ایں بدست بادہ اتانیت یا از خدائے
 بدائع ایں کر بستہ مکر و خدایت ست۔ مجموعہ کہ رنگ آمیز بزم معنی و زرم آرائے نفس آمارہ تواند
 شد ترتیب یا بدتا صاحب بے غنج و واعظا بے رنج بودہ مدنی الطبع مراد صحرائے تفر و از تنہائی
 بشورش نیاورد و ہم ناشتائے دانش مرا چارہ گر باشد از ہر علیے کہ بنظر در آمدہ بود و از ہر کتابے
 کہ بمطالعہ آں خوش وقت مے شد۔ سخنے چند باندازہ حالت و ذوق خود کہ بر ہیکہ نام اعتماد نداد
 در زمانے اندک برداشتہ فراہم آوردہ ہائے نمودار یا بعضے از مسائل تمام کہ از مجموعہ ہائے بزرگان
 گزیدہ بودم جمع ساختہ ایں مجموعہ بدیعہ را کہ بر لیست از پیش یاہ قریبست از دانش۔ رباعی

ہر صفحہ او بزم ہست گلزار ہی ہر سطر چو عارض دلداری
 ہر حرف چو چوگاہ رخ معشوقی ہر نقطہ چو خال لب خوش گشتاری

بہنا سبتہائے حال و زمان تجرد کجکول نام نہادہ ام و معدہ حرص سخن چینی باچوں گویم سیر گردانیدہ
 ام کہ فروغ صدق ندارد۔ ناشتائی معادہ تاہم خود را تسلی کردہ اند۔ تاہم ایں اثبات ابوالفضل بن
 مبارک بعد از ولادت اولی کہ از رحم عنصری بصحرائے کوفی خرامیدہ از زمان پنج سالگی کہ برخلاف
 جمہور انام عقوان سچ تمیز او بود۔ بہت و باہت پدر بزرگوار در گروہ جویندگان علوم ہستی در آمد
 در پانزدہ سالگی از دریافت مترا وانات ایں روزگار مست گشت و وہ سال دیگر در مباحثات
 مطارحات اسباب بدستی سر انجام مے داد و نحوہ خود پرستی را افزایش مے بخشید۔ در اں ہنگام رنگ
 گردن آنچنان شیخ نبود کہ بالتقاط باستانی نامہا کہ از فتولی نفس مخترع است سر فرود آمد۔ ہی بہت
 در تصنیف مصروف بود کہ در ہر قہر اساسی تازہ نہادہ آید۔ لیکن از لذت رجوع طالبان دانائی
 و مسرت ہجوم ایشان بہتنامائے خانہ ہم نپرداختہ۔ بجز درس علوم کاری نہ داشت و پس از ولادت
 ثانی کہ از شکم نادانی بیباغ دانش نزل قناد و گرد آوری ایزدی مرہیات آں پشای سر برم
 بود و خط در آمدن رایات حق شناسی و ذوق بر آمدن دعوتات نفسانی آں مایہ داشت کہ

پروٹے نگاہ کروان نامہائے باستانے نہ داشت و بعد ولادت سوم کہ از بطن جنگ و جدال و گفت و گو بجایوت سرایے صلح کل رسید ہم از رعوت نفس باز آمد و ہم چشم بینا بدست افتاد و نور یقین در بر گرفت و حوصلہ را میدان فرخ گشت و بسیلہ اس عطا یائے غیر متبائے الہی بمطالعہ نفائس قدسیہ گزارندگان سخن برواشتن متاصبات خویش و زلم برداری سفرہ کرام بقدرے پرداخت و دوست و دشمن را از نظر اندامتہ بے غرضانہ بسرے برد۔ بذریعہ آن بازار صلح کل رونق پذیرفت و پائے ارادت راجائے و پذیر بدست افتاد۔ شکر اللہ خوش آمد ہائے خود را فرام آورده۔ تعویذ بازوئے ہوش مندی گردانید۔ خواہش از رب الارباب آنت کہ حاضران و آیندگان بہر مند و کامیاب گردند۔ الہی برہمت برگزیدگان خود ولادت رابع مشرف گردان یعنی از شکم صلح کل کہ محل از دھام طبقات موجودات است۔ بہر بہت سرایے بجز و شرف اختصاص بخش تا دفعہ جہاں رامرات حق دانستہ و کثرت تماشائے وحدت نمودہ بدولت آباد محبت کل سرفراز گرد و مرتبہ ازین فراترک شدہ نسیان ما سوائے راعصائے ہمت خود گردانند تماشائستہ امیدواری ولادت خاص گرد و یعنی از بطن وونی نجاص الخصاص خلوت یگانگی آرایش دست و بد و در پد مجموع مطلق شناور گرد و تا در ولادت سادس یعنی وزرما خلاصی شاہباز جہان مقدس از قفس تن عفن۔ ارتعق بردوش خاطر کشیدہ بہ بارگاہ تقدس نیارد۔ تا در ولادت سابع کہ روز جزاست۔ عطیہ والارا سرفراز گشتہ شایان کنار مقصود گرد۔ من بجایا بوم دشمن بجایا اساس نہاد۔ شعر

سخن شد بلند و مے ترسم کہ مرا حرفے از وہاں بچید
رہ نور و بیباں عجب تند دست ترسم ازہ دست من عنان بچید

آرے آں کہں را کہ پائے دل بجائے نہ باشد۔ زبان قلم ہرزہ در آید و بے دے را شرح بسیار است۔ رباعی

صدر و زہر را نہ اگر ہم پیوندی جاں را نشود لذتیں فغان خرنندی
اے آنکہ بدیں حدیثا ما میخندی بچوں نشدی ہنوز دانشمندی

این بیہ سامان دل را کو سامان خاطر تا شرح آں نماید۔ اندکے از بسیار آنکہ در ایام فروختن نادانی و خریدن انانی کہ غیبی علوم نام نہند و در اوقات دانستہ خود را با کہتر از خودی و اگویہ کردن کہ تدریس نامند و در ہنگام نظارتی را بہائے مختلفہ روزگار کہ تمیز بین الخیر و الشر بل بین الخیرین دریں تماشای بدست مے آفتد۔ و رشناخت مقصود خراشیدہ دل گشت۔ ہر چہ کہن اوراق بیشتر دیدم و بادانشوران زمان صحبت باداشتم۔ جراحات دروں من افزایش گرفت و شورش باطن افرونی پذیرفت۔

دیووزہ گری ریاضت کیشان خدا اندیش سود مند نیاید و آمیزش دانش پیش ہائے حکمت اندر کار
نہ شناخت۔ رباعی

دردا کہ دریں سوز و گدازم کس نیست
در قعر دلم جو ابر را ز بسے است
ہمراہ دریں راہ درازم کس نیست
اناچہ کنم محرم رازم کس نیست

در ہزار گاہ کہ گزارم افتاد دیدم کہ خلق پرستی را خدا پرستی نام نہادہ ہنگامہ دوکانداری گرم داشتہ اند و در
بعضے از پس کوچہ ہائے شہرستان خمول جمعی از خدا جویان کہ بہ پرکار نفس مکار و دامندہ بودند۔ اتفاق صحبت
افتادہ اس لائقہ بمعالجہ امراض گوناگون نفس امارہ گرفتار و نژندہ بودہ۔ فرصت نگاہ کردن نہ داشتند۔
تا بہ پرسیدن بیمار ان واقف گاہ بہر او اچہ رسد و گروہی از مجذوبان کہ اہی عنایت آنہارا از تہ پیر
دارندہ و ایزدی جمال غنی و دلاے نمودہ۔ گلخن فیض یا بگلشن بسط آوردہ قدرت تخصص کار تداوہ
بنظر آمدند۔ کار پادشاہ پادشاہان را گدائے گلخن چہ دانند۔ فیض غم را طبیب شادوی چہ شناسد۔ ازین
گروہ بے تصنع نیز کار بستہ ام نکشودہ نہ در بارنا ہمائے کاقداروئے بنظر آمدند نہ در طبقات اہام بیمار
شناسی دوچار شد تا بمعالج چہ امید داشتہ باشد۔

مسکین دل من گر چہ فراوان داند
دردانش عاقبت فروے ماند

انا آنچہ آن رنجور جگر خستہ گفتہ۔

یک حرف آشنا بخلط ہم کسے نہ گفت
چند آنکہ خواب خوش بہر افسانہ سوختم

خود چوں برگزادم کہ حقیقت سرائے برزویہ حکیم بگوش ہوش در آمدہ۔ بقدرے اس غمزد و راغوارگی نمود
لیکن ہماں غمخوارگی کہ ماتم زود را از ماتم زودہ حاصل گردد۔ آل خود ہوشمنان شناہد کہ ماتم افزائست
نہ بیمار پرسی و تیمارداری بہمیت

شرح این ہجران و این سوز جگر
این زماں بگذارتا وقت دگر

چوں از بگردہ پندار بہ بار گاہ نوازش خدیو جہاں رسیدم۔ عطاقت او من گنگ ہچچان را زبان
فصیح کرامت فرمود و دل نکتہ سیخ و دریا ب عطا کرد۔ باہمہ کس ہمہ روش مراتب سخنوری روحی داد و
بخلیہ دانش درد زباز سخن اقبال قرآن و نصرت قرین گشتم۔ اما منتظران فتح معنوی را از نصرت مباحثات
ظاہر چہ کشاید و محروان باطن را نسیم باہ زن چہ سود مند آید۔ در معنی درد مندی افسر زود
خرائیدگی دل زیادہ شد و وہ کہ از دانش فتنان روزگار داشتہ نہ برآمد و کیبارگی نا امید گشتم کہ ہر
یکے تجیل نا صحیح بہیج خرسند گشتہ بدیگراں زبان ملامت۔ دراز کرد و امیدہ اند نہ در محاللات ایشان

تمیز دلیل از مغالطہ و نہ تفرقہ میان تحقیق و تقلید از سوغت مزاج و نسانہ دانش گمان حقیقی و احتمال
 حقایقی بہ کسے ندارند و خود را در بحر تحقیق سبح حقیقت شناس دانستہ و گفتہ و گوئے و راہ
 جست و جوئے یکبارگی بستہ دارند تا آنکہ بقلا و زری نخت خدا داد با سخن صلح کل گزارہ شد و
 بقدرے شورش تسکین یافت۔ اما حکم کہ کلمے دریں سرایستان اساس نمے توانم نہاد تا بہ محبت
 کل چہ رسد۔ اما ازین بہت کہ ایں بیگانہ سودوزیاں دنیا را در لباس تعلق فراوان داشتہ و نزدیک
 است کہ ایں عاشق پرواز صحرائے تجرد را بیشتر از آنکہ سامان راہ و سر انجام آن در گاہ بدست آفتد
 سفر اقلیم عدم پیش آید چگویم کہ ازیں بر دل چہ مے گذرد و شورش حال چونست۔ لیکن چوں بفرمودہ
 دانائے روزگار است۔ بقدرے دل بہ آرامش مے گر آید و سنگ تفرقہ و ہجوم او یا شاں غم و
 بیابان الم مے آفتد بہر حال با چنیں خاطر و چندیں خاطر و نتجات حالات آنچہ برائے برادران
 معاشرت بکار آید بر داشتہ بود گرد آورد۔ ہر چند خلعت تربیت بر قامت کجکول دوختن بیروشی گردان
 است۔ اما چوں آہنگ زور رسیدن بمقاصد بود تعلق نقد و تجرد نسید اجازت ترتیب گوئد داد و
 بہ پنج قسمت مرتب گردانید۔ معقولہ مکشوفہ منقولہ منقولہ متفرقہ اگر چند پر چہ در قید کتابت و قالب
 حروف و راکدہ زادہ عقل و نتیجہ خرد است۔ لیکن در حرف سرائے قانونی نیست کہ تصنیف تالیف
 یاں نمط جریان یابد۔ لاجرم بہر ہی مغز کم حوصلہ سبک ماہ گفتگوسے را آرائش دادہ بخود زمزمہ
 در یافت دار و ناچار سخنان ناسرہ کہ خندان عقل تیرہ زائے و ناخافان خرد روشن تمیر اند۔
 بجهت مصلحتی و حسن نتیجہ بہ عالم بروز خرامیدند۔ بسیار نیک اندیش و در بین باید شد تا اول مرتبہ
 تفرقہ دریں دو قسم در چشم اعتبارش پدید آید کہ بس بجائے غلط اندازہ ہوشمند است تا بسارہ لوحان
 چہ رسد مباد کہ علاج صفراوی را سوداوی بکار برد و در خسران ابد فروماند۔ لہذا شرف نگاہاں ایں ہر
 قسم را از خاندان خرد بر آوردہ۔ نتائج خاطر را بمعقول و عقول تقسیم کردند و فرزندان خلد عقل را کہ بزیو
 شہ آئف ظاہر و جلال صورت کہ صلیح دانش خرد پروران طبعی تواند بود بعقلیات اشتہار دادند و
 قدسی نژادان عالم معنی را کہ از فرغ عقل الہی در منصفہ ظہور شناختہ بشقیات شہور ساختند و آنچہ بیرون
 ازین معانی بود۔ اس را منقولات خطاب دادند۔ اسے دانشور حق پروردہ اگر بر نقش نظرت مے آند خرد
 کجا رخصت دید۔ اعتراض مجبوران استعداد و ناموران قدرت تا ہرہ داری و اگر در نقاش ملاحظہ
 مے رود جز شرمندگی جہالت چہ بہست آید کاروانا را نادان چہ دانہ یا آفرینش را با آفرینش
 گر چہ آید۔ بنا بر ایں اندیشہ معاملہ رس تقسیم معقولہ و مکشوفہ و منقولہ متفرقہ گذشت۔ اکنون

کہ در آشوب خانہ روزگار خلط مقاصد شلہ شدہ و ناقص بصیرت ناپدید و مستبصرانی رحمت ناپیدا و نادان
 بخت و رفراوان و طیب مہربان و رنقاب اکتفا اندیشہ بند دار کہ من خدا دوست خود دشمن
 را چہ پیش آمدہ و احتیایا میان دلیل بندہ را چہ بار خاطر با یکشید۔ سادہ دلی را بنحاطر نیفتد کہ
 دریں کہنہ سرانے غیرت بخش ہوش افزا بے تمیزے را امروزہ روز بازار است۔ دمزاج زمانہ
 را اساس بر بے تمیزی نہادہ اند۔ و رواج کاراں را از باطل ساختہ نقشبند غیب از عنقوان
 ابداع چنیں جمال آراست۔ ہائے ہائے چہ نا فہمیدگی است کہ دل بزبان قلم مے دید۔ حاشا
 کہ در نگار خانہ ابداع ایزدی باطلے را راہ باشد باطل آنست کہ در خواہستان عدم عنوہ است و
 ہر چہ از پردہ غیب خلعت وجود مے پوشد۔ خیر غالب است چہ جاں بخش جہاں آرا آنچہ خیر و شر او
 برابر باشد۔ آل را تشریف وجود مے بخشد۔ شر غالب را چو نہ لباس فاخر مے پوشاند۔ پیش باش
 کہ شر مساوی و شر غالب ہنجوایہ شر محض است کہ با اتفاق ممتنع الوجود است۔ و آنچہ از فنون بلاد
 اقسام جفا بر بزرگان ماضی و حال رفتہ مے رود۔ در دید اول چہرہ تامل خراشیدہ دارد و آن بخشے
 است ہمین از وادار جہاں مے ابوالفضل چہ شور و جہاں افندہ اگر تنگ ظرفیت بے تاب دارد۔
 باندازہ حوصلہ روزگار حرف سرانے کن۔ اما چہ کنم و چہ چارہ سازم۔ **فصل**

ہزار مشک مے خواہم و ہزار شکم کہ آب خضر لذیذ است و من در استسقا
 و نتجات منظومہ اگر چہ داخل اقسام مذکور است۔ لیکن چون زندہ نشد ووش افکندہ خلعت فاخرہ
 نظم پوشیدہ طاؤسی بوستان سخن مے کند از ان نمطی علیحدہ پرواخت و بعضے از امتحانات جامع علوم
 متفرقہ بود ہر قسم را بجائے خود گذاشتن سر انجام خاطر باستی از ان باز آمدہ قسمے جدا ساخت و بجہت
 آسانی دریافت جویندگان لیلی این بحر بیکراں بر سر ہر قسم و سالہ و منتخب رقصے نہادہ آمد۔
 تقسیم علوم نفائس الفنون و غیر آن کہ برشتہ نظم نیلونکشیدہ شدہ۔ اجزائے کجول را اگر زینت بخش
 نباشد۔ شکستہ ہم در کار ادنی اندازد۔ اگر فرصت میسر شدی در کار دانش کہ دستور العمل قنطلمان
 صورت و دانش آموز خورد پروران معنی است۔ نمطے چند پر داختمی تا اصحاب معاملہ اساس سود
 و زیاں خود را براں نہادی و ارباب تعلیم و تعلم بنیاد دانش فردی و آموزی و آموزش براں شرار
 وادی و ریاضت گیشاں زنجیر جوئی نفس امارہ را اولاً اسباب آہنگری شائستہ بہم رسیدی
 و ثانیاً سلسلہ چند مے کہ پائے بند این باد پیائے ہوا و ہوس تو اند شد۔ بدست افتادی و خدایا
 باں ہیج خرسند را خاطر از انہایشہ نامہیں باز آمدہ یقین حاصل شدی کہ جناب مقدس ایزدی بالاتر

از آنست که طائران تیز پر عرصه امکان در جوانی دولت او جلت غلظت توانند رسید و جدا جوانان محال طلب را از محال کوشی باز داشته در اصلاح نفس ذوقنون خود پرست بجد تر گردانیدی تا پائے از عظیم حوصله بیرون نبوده از آنچه فرموده عقل است تجاوز نه نمودندے اما چه کنم اجازت نیست و میسر منفقود و خریدار ناپیدا - حاشا حاشا خرید و در بین عطا کردن رخصت کار و دادن است و خدیو تو را با راقم از دوائے معنی ساختن اعتبار را رواج بخشیدن و خریداران را دکان آراستن ایادریں دور ہفت ہزار کہ روز بازار آشوب ست بے روشنی رامے پرورد و بے ہنجاری را رونق مے بخشند از اجازت صوری چه کشاید - رخصت نامہ نہ دلی مے باید - امروز کہ دور ہم سپری شدیمے دائم کہ رزم آرائے ابداع و رصلح مے زند یا بزم دوستی سر انجام مے دہد - اکنون کہ از غنودن بے خبری برخاستہ ام دست دردناستہ حرف حقیقت چگونہ بر زبان رانم روز چند ہیج خرسنا بودہ دل ہرزہ گرد را بایں جموعہ ہوش اندازے مستی بخش رعونت فروش سہ خوش دارم ہر گاہ گفت چون خموشی ہی میان دہوشیاری مثل حلقہ حامی در است بہ بیت المقدس معاملہ چوں توان رسید و ہوش کہ مفتاح ابواب کاروانی لقب اوست - قفل دولت خانہ حق شداسی باشد ازین جستجو و نقشہ چہ سود دہد - رہ باغی

سیر آبدہ ز خویشتن مے باید

برہر کارے ہزار بندہ فروست

برخاستہ ز جان و تن مے باید

زین گرم روی بند شکن مے باید

در ذیل منتخب مثنوی مولوی معنوی - پیوستہ خاطر ہوش پیمائے با انتخاب مثنوی مولوی معنوی میل داشت و ہموارہ با خود در گفتگو بود کہ تنہا دانش رسے سرایان دریں کار بند نیست یا فارغ خاطر نشاء جامعہ در کار و بار دور بینی بیگانگی از رسم و عادت ناگزیر و با ذوق معنی کہ شرح آن شمرہ در گفت نگنجد صلح کل نیز پیرایشہ حال باید تا بر بام اطلاق بر آبدہ نظرے بر خالدان تقید تواند انداخت و با حالت گجوری گنجینہ غیر منتہی خاک بیزی خاکستان تعلق تواند کرد - دریں ہنگام کہ از حد و کپہی چہارم آذر ماہ الہی سن سی و ہفت در رکاب خدیو جہاں ایلغار این داعیہ بر فراز پیدائی آمد - لیکن مثنوی تمام بہم نرسید با خود گفتم کہ این کتاب با این ہمہ فراوانی کہ پیدانشد - ہمانا شرائط مذکورہ تحقیق ندارد این اشتہا کاذب است - ناگزیر با انتخاب منتہی کہ ابو بکر شامی در خورد ریافت خویش کردہ بود پرداخت و در سہ و نیم روز ایلغار ہنگام فرصت خوش آمد ہائے خود را نقطہ نہاد - اللہ تعالیٰ بخود مشغول ساختہ از حرص سخن گزینی باز دارد - کہ

چندیں نافہمیدین را لازم اللہ میں ماسوا ہوس نسیۃ ابو افضل بن مبارک . اللہ اکیسر
شادی کا رزنا نسبت و غم شیوہ نامردان بے تمیزی خلوت جو نامردان است شعر گفتن عیار
وریافت شاعر نسبت نہ عیار آدمیت شاعر مارگزیدہ از رسیاں سے ترسیدہ این مثل پیر زبان
شیشہ عدل است زینہار کہ مروی یا مروی طلبی بکار خود بندو . و در خسراں ابد فروماند کہ ترسند
دل چوں یکبار گزیدہ شدہ چارہ کردہ آید . دیگر جزا باید ترسید تا بمردان چہ رسد نغمہ ہم غم ہے آرد ہم
شادی اہلیت مقتضی آنست کہ نغمہ غم آرد والا شوق خود در اکثر ششونہ ہا ایجاد سے کند شعر
مطرب ترانہ شب غم ساز سے کند غمہائے رفتہ ہم آواز سے کند
خاتمہ عیار و انش . سپرے شد ایس گنج نامہ شاہنشاہی و کار نامہ کار آگاہی دستور العمل
ارکان سلطنت و خلافت منشور الادب دیوان عدل و رافت نتیجہ افکار و انش و بینش خلاصہ
انظار متکلمان کارگاہ آفرینش فہرست دفتر اتائی محل ارقام جہاں آرائے لوح تعلیم و بہتان
آداب نسخہ دار و مدار باب الباب نو شداروئے اصلاح مزاج عالم تریاق فاروق مسومان
عشرت و غم کان یا قوت اکلیل سعادت ابدی دریائے گوہر اورنگ سلطنت سرمدی تعویذ
بازوئے خرمنداں افسوس جاوئے دانش پسنداں زمین گرد آسمان پایہ ہندی نثر ادقاریسی
پیرایہ کودکاں با سرمایہ بازی پیراں را دیباچہ سرفرازی نقد حجتوئے این سہنجی سرائے حاصل
نگاپوئی این سراب دریا نمائے سلیمانی باید کہ زبان این بے زبانان داند . پادشاہ ستر کہ معنی
این رقم غیب خوانان خواند اگر چہ در عہد نوشیروان عادل ترجمان خرداں سرایزدی را بزبان
پہلوی و بعد ازاں بلسان تازی نثر و نظماً ترتیب دادہ منت بر جان تشنہ لبان صحرائے طلب
نہادہ بود لیکن بواسطہ بلندی مقصود و سستی قاصد سر بستہ او دانشدہ . لہذا الحمد امر وز بہجت افروز
نور انیت این شاہنشاہ خدا آگاہ کہ صد ہزار نوشیروان نسخہ عدالت از حضرت او سے گیرند . این
پرہنگی شبستان مداور کہ در پردہ بہ تنک آمدہ بود . بروئے روز انداخت چنانچہ پاک نظر ان سادہ
لوح عجم کہ الفاظ عربی و عبارت پیچیدہ سنگ راہ ایناں بود بے حجاب صورت ہمہ معنی نظارہ کردند .
الحق لنگاں را پلئے و پیراں را عصائے بودہ نے نے کوراں را چشمے بخشید و بینایان را سرمہ در
چشم کشید نے نے مردہ ہا را جاتے تازہ کرامت فرمود و زندہ ہا را قرین خورد و در بین ساخت
نے نے عنصری را در موطن تعیدی سر چشمہ اطلاق کشود و تہجد منشاں ہیولانی را نحو ص در پائے
شہود گردانید . شکر ایزد را کہ عالم صورت الیہام یافت و جہاں معنی منظم شد . اول انتظام آرا

رائے دابشلم دادو آختر مازوائے ہفت اقلیم الحق دانائے بود از ہند جدا افتادہ و باز ہند آمدہ مصرع
مانند غریبی کہ بسوئے وطن آید
انصاف آن بود کہ اگر ایں کتاب در زے عالم علم منشآت کہ در آن بازار عیارات و ہنگامہ استعارات
گرم است مے بود نہ بالستی کہ چندیں مقید الفاظ و مبانی مے شدند و چنیں مقاعد و معانی دور
مے انداختند چہ در آن صورت و انش نامہ بود از پیر خور بسوئے جمہور آدمیاں و منشورے از سلطان
عقل بکافہ عالمیان پس دبیر چنیاں عیارات سخن شدی کہ ہر کس در دریافت آن رنج نبردی مولانا
حسین واعظ کہ خو کردہ عیارات مستعارہ است۔ اگر چہ از کلیلہ و دمنہ پیش نقابے بر انداختہ
است۔ اما پردہ چند تازہ از مشاطگی طبع سخن آراے خود فرو ہستہ دریں دیباچہ معنوی کہ ہر صفحہ
آن بیاض صبح سعادت تواند بود۔ بجز بہت روشنی طلبان انوار سہیلی لمعہ فرو گذاشت نشدہ و برائے
شب رواں عالم معنی آسمانی است۔ لبالب نور کہ ہزاران سہیل برگرداں بطفیلی مے تابند و وصل
کتاب چوں سررشتہ مقصود از حکایات دور و دراز و روایات نشیب و فراز ویر بدست
مے افتاد دریں ترجمہ بعد از سرانجام سخن خلاصہ آن را فرمایم آورد و از آنجا کہ در افہام
اہتمام داشت باں اکتفا نہ نمودہ خلاصہ آن را کہ تعویذ با زوے خرد تواند شد۔ در سطر
چند ایراد نمودنا مراتب ادائے سخن مارج دریافت مراد برستمان بقدر درجات استعداد و طاہر شود
اگر چہ ایں جوہر گراں مایہ برائے افزودنی عیارات و انش خواص خرد مندیاں پیشین بود۔ اما سبب
ظہور پایہ عوام زمان خداوند ماگشت دبیر ہنگناں و ضوح یافت کہ یہ برکت پادشاہ دانش پناہ
ماوانی روزگار دست مسابمت اعالی زمان پیش تقبیل مے نمایند۔ و ہر چند ذکر بزرگی خلیفہ زمان
خود نمودن بظاہر ابواب مشارکت یا ترسمان روزگار کشودن است و در نفس الامر ذرہ را در مقام طرح
حضرت نورشید در آوردن دور روز روشن چراغ افروختن ست انا چہ تو اں کرد کہ مقصود رویت است نہ اراءت
و مطلوب ہدایت است۔ نہ مباحات چہ انبوہے ستمکاراں عربد جوئے خاموشاں کنج دریافت را
ببارگاہ سخن مے آرد و مرحوم وے دانش پیشہائے روزگار ما آسودہ خاطران نہ بہت گاہ
اطمینان را در پیش اظہار حق بے قرار ساختہ در دار الفتن سخن مے اندازد و اگر نہ ایں شکستہ کجا و
سرای سخن بکجا خرد پیش ہلے انصاف اندیشہ مساعدت وقت را کہ از اعاجیب کائنات است
در یافتہ بفرمان والا سلطان خرد و شکر گزاری زمان و صاحب زمان بجا آرنند دانند کہ از پردہ
پندار برآمدہ مظارعہ مستبصرانہ۔ دفاتر دانائی دانایان زمان دابشلم تا وقت مسعود خلیفہ زمان

خود نمایند کہ باوجود آمد شد چندین ہزار قافلہ سالاران قوافل خرد مندی و قریم آمدن چندین فرہنگ
نامہائے دبستان دانش پسندی امروز دانش را عیار می گیرند و سلطان خرد را بسری والای نشانند
بنائزماں را کہ پادشاہ روزگار حکیم آموزگار سے نماید و پادشاہان روزگار حکمت آموز
کارگاہ اویند۔ بیت

چو زریک بود شاہ آموزگار ہمہ زیرکاں آورد روزگار

دور آئین سلطنت و حکمت کار ہا پر داختہ و کار نامہائے ساختہ کہ تا لہمان کل را تا انقضای عالم
دستور العمل تواند شد کہ محتاج مشیر و وزیر نباشد۔ المنہ شد تعالیٰ کہ زمانیان را احتیاج بمطالعہ
کلیلہ و دمنہ نیست و کلیلہ و دمنہ راننے بریں طائفہ نے امروز آن روزگار است کہ طبیب نفوس
آسودہ است۔ ازیں کہ سخنان خرد مندی را از درد نارسانی اخوان زمان از زبان و خوش و طیور
باید گفت و برائے فہمائیدن حق دست بہ تمثیلات کو دکا نہ بایزد۔ امروز زمان حال را نازے بر
زمانیاں گذشتہ و نیازے بر حاضران وقت است و زمانیان گذشتہ را احتیاجی بزبان حال و زمانیان
حال را استغنائی بر گذشتہاں روز فرما زوائے جہاں راہ گریوہ سرانندیپ نے رقت۔ امروز
سرانندیپیان احرام آستان بوسی شاہنشاہی سے بتند۔ آن روز پادشاہ عالم را بخواب آگاہ سے
ساختند۔ امروز والی ولایت را خرد روشن سے دہند۔ آن روز کار ہا را بہ تجربہ پیراں استخوان سے
کردند۔ امروز تجربہ را بگردار نوجواناں عیار سے گیرند۔ آن روز خرد را پائے برجائے نیامدہ بود۔
امروز عقل را عرش بلند سر ریست۔ آن روز شیر زمین بشقمتز بہ آرزو مندر۔ امروز نوبت بشیر
آسماں نے رسد۔ آن روز شیر از گاؤں سے ترسید۔ امروز عنقا از کبوتر نیم دارو۔ آن روز دمنہ را
بازار رواج بود۔ امروز کلیلہ کامیاب است۔ آن روز مرغ در دام حیلہ بود۔ امروز پلسے حیلہ
در دام است۔ آن روز در برانداختن بداندیشاں دست بچندیں تدبیر بالیستی زد۔ امروز بدروہاں
وحیلہ اندوزان پائے خود بردار سے آیند۔ و برائے خود در سیاست گاہ پاداش سے افتند۔ آنروز
آدمیان بمعاضدت دوستان محتاج بودند۔ امروز عدالت شاملہ احتیاج را از میان برداشتہ
است۔ آن روز زاغ از بوم آزرده بود۔ امروز گاؤں از شیر آسودہ۔ آن روز بوزینہ را سنگ
پشت بازی سے داد۔ امروز نہنگ دم گرم بر روئے غوک سے کشد۔ آن روز زاہدان با جانوری
برنے آمدند۔ امروز زندان کار زاہداں سے نمایند۔ آن روز چکاوک از پادشاہ وقت سے
اندیشید۔ امروز عنقا پناہ بدرگاہ بردہ است۔ آن روز نیک اندیشاں را از راہ حیلہ بکشتن گاہ

مے پر دند۔ امروز بدانند ایشان ترک وضع خود نموده بہ تزیینت گاہ عنایت مے در آیند۔ آن روز سلطان
 عہد از جزایا فتن بدکاران متنبہ شدہ امروز بدکاران از دیدن پادشاہ وقت بمقصود تحقیقی مے رسد
 آن روز از اندازہ پایہ مردم نگرفتہ بودند مردم در افزون طلبی و زیادہ جوئی بودہ ہلاک مے شدند
 امروز ہر کدام انداز پایہ خود دانستہ پائے از گیم خود و راز مے کنند۔ آن روز پادشاہ رماں را
 ایران دخت رہنمون بود و براہمہ در اضلال امروز صد ایران دخت نسخہ رہنمونی مے برنوہن ہزار ہن
 دفتر گزرتی خود را بآب ہدایت مے شوئند۔ آن روز فرومایگان بہ پائے بزرگان بفروخت مے رفتند
 امروز نوبت بہ بزرگان مے رسد۔ آن روز جو خاص الخاصان وادی توکل مے گرفتند۔ امروز
 احاد الناس را سلوک بر شاہراہ توکل است۔ آسے چراچینس نباشند کہ آن روز ہنگامہ طلعت بود
 امروز رفتن بازار نوراست۔ آن روز خدا سخن مے کردند۔ امروز برلئے خدا سخن مے کنند۔ آن روز کار
 خود را بہ کتب تصحیح مے کردند۔ امروز کتب را بخرد مقابلہ مے نمایند۔ آن روز نیت را بسخن مے آرستند
 امروز سخن را از نیت درست تاج مے بخشند۔ آن روز در اقبال مے زدند۔ امروز اقبال
 چوں حلقہ بر دراست۔ آن روز گفتار حلوہ گر بود۔ امروز کردار پرودہ دراست۔ آن روز ہمہ
 دعوی بود۔ امروز سراسر معنی است و آنکہ دریں نامہ سخن فروشی نکردم۔ و متابع بلاغت را بازار
 نہا و مردم نہ آن بود کہ نفس امارہ ہاں مے کشید و سخن گزاری نہ داشت۔ یا متابع گراں مایہ بلاغت
 در کتاب خانہ خاطر آمادہ نمود چہ خاطر بوالہوس چابک رو باد پیمائے خیال است۔ میدان سخنوری
 را مے طلبید کہ چنداں جولان گرم نماید کہ فارسان عرصہ فارسی زبان با حسنیت کشایند و خود
 نیز دست نوازش بر سرودش کلک رقاص کشد کہ جولان گاہ فراخ بود و جولاگر شوخ و گستاخ۔
 لیکن از آنجا کہ سعادت قرین بود قاصر نگذاشت۔ لاجرم عنان کشیدہ آمد و زمان پیش را کہ اصل
 این نامہ در خور آن انتظام داوہ اند و نظر داشتہ این کہن پیر سال خورد را کہ بعنایت
 پادشاہی خلعت تازہ در بر کردہ جوانی از سر گرفته است۔ عیار و انش نام نہاومی۔ اگر دہ میریان
 گنج خانہ شاہنشاہی کہ مشکل پسندان عالم آگاہی اند۔ در نظر مے بودند کہ گوہر دانیشے کہ دریں
 زمان حقیقت نشان است۔ آن را این افسانہ و افسون کجا عیاری تواند کرد۔ ایزد تبارک و
 تعالیٰ این شہنشاہ عالم را کہ دانش و بنیش را عالی دیگر است۔ بقائے بخشہ روز یکشنبہ
 یا زہم شعبان سنہ نہصد و نود و شش نگارش یافت۔ اللہ اکبر این کتاب بدیع المقاصد
 عمیق الارب را کہ از کرا اندوزی نفس دشمن شبان روزے کہ در دار المعاملہ طبیعت بدوستی

نام بر آورده در رشتہ تمناک رسمی و عاریت حقیقی در آورده۔ ابو الفضل دریافتمہ سر تکوین لاسرور
دارد و جائے ماتم است۔ الہی از کتاب یہ مکتوب بہ منظور و از منظور بگلشن سرائے جلائے مطلق رسالہ
و قراول اکبر نامہ۔ المنة لندہ مفتہم اروی بہشت سال چہلم و یکم الہی مطابق جمعہ بیست
و ہفتم شعبان ہزار و چہار شگرف کاری کرنے از دولت ابدی اعتصام و بر خے نیرنگ سازی
اقبال سی سالہ کشور خدا۔ نظم

شمع شش طاق و شاہ نہ خرگاہ آفتاب زمانہ اکبر شاہ
کز رخس روز بخت روشن باد وز بہارش زمانہ گلشن یاد

بہ نیروئے اندیشہ سخن سخن و نگاپوئی خامہ آسمانی خرام حسن انجام پذیرفت۔ بسا فرمانروایان
والا شکوہ را بہ طفیل آل بکتائے آفرینش یاد آورده۔ بسا نچہ داستان سرائے شاداب گردانید
آسودگان شاد خواب نیستی را زندگانی جوادید چہرہ نشاط افزوت۔ مثنوی

صد شکر کہ این نگار خانہ بگرفت نگار جادوانہ
آن را کہ سرے بہ نکتہ دانیست دانند کہ چہ ریزش معانیست

اگر نگاہ بنیش شوریدہ بہ خویشتن افتادوی خود را شایان این کار بزرگ ندانستی و گفتار دانا پذیرفتہ از
سر انجام شغل شگرف دل بر گرفتہ سے

چو طبعے نداری چو آب رواں مبر دست ز می نامہ خسرواں
دہاں گر بماند ز خوردن تہی ازاں بہ کہ ناساز خوانی تہی

لیکن فرمائش شاہ ہنشاہی و نیرنگی والا اخلاص نظر فطرت را بر مناسط اقبال کشودند و پچیرہ دستہی ہرا
از من بر گرفتہ۔ آغاز آگہی بتاری زبان خوئے گرفت۔ زبان فارسی کتر سرائیدی کلگشت
بہار معنوی و تماشا سرائے سربستان حکمت نظری و عملی از ہمہ پروانختہ دل گردانید خاصتہ از شنودن
دیوانسا نہائے کبن بر کنارہ زبستی و نقد دل بہ نسبیہ ہائے فرسودہ داوان زیاں سترگ
اندیشیدی دراں فروغ شناسائی کاخستان نقل خراب در نظر آمد و فراخنائے تاریخ سزاوار
جو لا نگاہ فارسان حقیقت چہ کہ شائستہ نگاہ سعادت گزیناں عالم صورت نے نمود ناگزیر مردم زاد
آنست کہ جو بہر گراں مایا تقاس با رنگان از دست ندہد و سپنج سرائے زندگانی بفرمان پذیر می
خدایگان خرد آباد وار د نہ آنکہ روزگار بہ بدستی گذارد و بے بہا گو بہر زندگانی بخوف ریز ہائے
ناسزا فرود شد آزمنداں تباہ سرشت و ہرزہ لایان شوریدہ سر یکا مردانی خود نادرست گفتار ہا

در آوردند و شرم از رو عثمان ابداع برگرفته بدستگی حق جہا باطل آمیز گردانیدند و پریشان شکل تا از سودہ
 و چارہ گزینیان بے سرانجام در پذیرائی و پرہیز از تباہ کاری داستان ہائے بیم و امید بر ساختند
 تلخ و آروغے ناراضگی و آمیزہ زہر گیائے نادرستی مداوای نقش بوقلمون و ماخولیاے آئینہ شیخی الکا شتہ
 و زرقانہائے غم در آمدند و پسا کتب گرفتاران خیال پرست اندیشہ ہائے تباہ را واردات آسمانی
 پنداشتہ . یا فدہ درائے شہدند و از تاراج آگاہی و شورش و راز نفسی تخیلات با رزم گفتار دلاویز
 حقیقت بر آیمختند و فراوان راستی پیشگان سعادت آموود و سادہ لوحان خیر اندیش سخن
 سراسر زلف و ژرم گذشتہ اند کوتاہ بینی و ناشناسائی باوہ سرانے نووند و بہ نگاہ پوی سلیم
 دلان حق شناس حکایت ہائے زرقند در میان آمد و از سپرے شدن دور ہا و کہن گشتن نامہا و پیغولہ
 گزینی خرد و ہنگامہ آرائے طبیعت طوفانہائے فتنہ بر خاست و سیلابہائے آشوب بر جوشیدہ گرونا
 گروہ مردم و گوناگون آدمی از بر خواندن فرسودہ کتابہائے باطل آمیز نکاہائے سترگ اندوختند و
 در زبان زدگی جاوید افتادند و از غنودگی بخت و خوابیدگی خرد بجائے گوہر بکیتائے شناسائی کہ
 شورش گاہ صورت و معنی از و آرام پذیر و تیرگیہائے ظاہر و باطن از فروغ اوروشنی فراگیر و
 آمیزہ تباہ برگزیدند و بخش پوئی و قاشاک افشانی آن تیر نور افروز را غبار اندو ساختہ مصر
 سعادت را خراب گردانیدند و سنگت ترا نکدران تفسیدہ دشت بے تیزی کہ پناہ آرامشی پدیدانست
 بخوامیشی سخت مہوم جان فرسائے اورا سرمایہ شاد خواب مے سازند و در ظلمت گاہ غفلت فرو شدہ
 بنیاد شادی و غم را بر خواہائے پریشاں مے نہند۔ مثنوی

بیہات چگونہ سر کند کس رہ بروم تیغ و پائے از خس

ہم پشنہ ریش و ہم کف آس چوں پائے ہم بدشت الماس

دریں تیرگی دل دکشاکش خاطر کو کب حقیقت پر خشید و بیادری فطرت گوش ہوش کشودہ آمد
 طنز آسمانی نطمہ بر نفس بچکراتے زود بزبان بے زبانی اندرز سرانے ترا پیش نہاد پور مبارک ترا کہ
 در آرزوستان نیک اندیشی گزین منزلی وادہ اند در سرچہ افتاد و چشم آہو ہیں چرا باز شد تا
 چند خردہ گیری و ناسزا گوئی کہ گوہر نکوئی خاک پوش ناشناسائی گردد۔ ازین کہ دریں صنعت
 گری دستی نیست عامہ وار کہ ہر چند ندانند کہیں توڑے بر خیزند و زبان و دل بہ نگوہش بر
 آلایند۔ راہ بیدارشی مے سیری و شرف نگہی بکارنے رود۔ اگر فرسوز حکایت و پر تو نقل
 نبودے چندیں چراغ دانش بجایا فروختہ شدی و قد سببان عقلی و خرد پڑوان پاستانی

بحاکے رسیدی سخن کہ نقشے است بر ہوا و باد است گرہ زدہ کوتاہ عمر بودی و فیض سابق بلاحق
پیوندی نیافتی کار شناساں دور میں از مشغلہ نیایش این والا بخشش براں عیوب نگاہے
نیکنند تا بگفت و شنود چه رسد **شرو**

کمال صدق محبت میں نہ نقص گناہ کہ ہر کہ بے ہر افتد نظر بہ عیب کند

و چرا بر پیش گماہ خاطر کہ چشمہ ساز فیض ایزدی است۔ ستر میشتگی محقول با منقول پوشیدہ بماند
و ہمشوار دل ملال برگرفتہ زبان پیغارہ بر کشاید آگاہ نہ کہ ہمت بلند و فطرت عالی پیوستہ
کیاب بل حکم نایاب دارد اگر در اساطیر پیشینہ لہمگی دور دست حقائق نگاشتہ آمدی۔ میانہ
روان دشت دریافت و واپس ماندگان یادیم جو یائی کہ جہاں ہستی مالامال این گروہ است
چاشنی لذت بر نہ رفتی و با ستانے نوشتہ اور نہا نخانہ خمول فرسودہ گشتی۔ ہمانا نادرہ پرواز ایجاد
چنین شگرف آمیزشی بروئے آورد و نیرنگ ساز قدرت بر تختہ ابداع چنان پیرنگ و لفریب
نقش بست تا ہم حال عین اکمال حور شرادان معنوی باشد و ہم را حلہ روانی پرو گیان عیبی
تواند شد۔ مداسج بزم و رزم و مراتب جد و ہزل و اقسام قہر و لطف و انواع پیرو بہادر شناخت
آدمی و طرق معموری ملک دراست بینہائے و انایان و اغلو طہائے دانشوران و نشیب و فراز
گوناگون عالم و سلیم و بیہائے بزرگان روزگار و حلقہ اقبال نامکن جنبانیدن و بہج خر سند
بودن بسیاری از دودمان عقل و شہادت و سائر طرفگیہائے جہاں بواجب و فراوان آزمون
بگزارشی روح افزا و روشنی دلنشیں تاریخ تا ہا باز گوید۔ اگر دیدہ وری بکار رود و نگاہے سزا کردہ
آید و مردم کہ دانش پروران کردار دوست در آرزوئے آن فرو شدہ اند۔ بدست افتد و سرمایہ
جاوید زندگانی فراہم آید و نیز شاہد عرفان اگر چه بے فروغ خرد بر منصفہ پیدائی نشیند و پردگی شہستان
معنی بے پر تو آن گو بہر شب تاب رخ بزکشاید۔ لیکن نگار پرداز حقیقت مایہ روشنی از راہ حواس
برگیرد۔ خاصہ از در پیچہ چشم و روزنہ گوش پذیرائے فرادان نور گرد و از دید و شنود آثار پیشینیاں
افروزش یابد و پیرایہ حسن روز افزوں اند و زود نیز در عطار خانہ روایت گوناگون در مان ملال
و داروی غم بدست افتد و چنین محجون دلکشانا گزیر نشاء تعلق ہمانا سرتابی ہمت ازاں بود کہ
بواجب خاطر ہوا رہ جوش و ارتشگی برزند و دست نہی و دل خالی پر و ہش نماید و بیدیں ہنگامہ
داستان طرازی کہ بہیں دست آویز تعلقیا نیست کجا فرود آید و پگونہ حسن مطلق را در مظاہر
علائق نظارگی شود امروز کہ از آویزش درونی باز داشتہ بہ نہ ہمت گماہ صلح کل مے برند

وازنشیب لایح تقید بر فراز گاہ اطلاق مے خوانند۔ اگر نوید شناسائی بگوش سعادت در آید چہ دور
 باشد و دل ازاں رسیدگی باز ایستد چہ شگفت حقیقت کار آنست کہ ہر چہ دل بزبان گذارد و
 خامہ بکاغذ سپرد۔ ہمہ زادگان ابوالآبائے عقل اندونیرنگی این بیزنگ بدائع نگار۔ لیکن آں گوہر
 نورانی تکوین را بسر نوشت آسمانی از ہم نشینی حتم و آزدہم آغوشی غفلت کہ فرزند رشید این دو غول
 راہ سعادت است۔ زنگہائے ابدی منشور تو بر نوشتست و مے نشیند۔ و ازین نکوہیدہ آمیزش
 جانگزاگونانگون نامہا بر آوردہ حیرت آملے آسودہ دلاں گشت و مے گرد آں تیرگی گاہ
 از دید حق باز دارد و گاہ نیر دریافت را پردہ باف نتواند شد۔ لیکن کارگراں کردار را از پانگند
 آنچه زاوہ عقل زدودہ زنگ است و سترگی و راں پایہ کہ پروگیان شہستان تقدس در یابد و از صفائے
 گوہر و فروغ دیدگان دل بنیائی سرائے آید آں تاج عقل را مکشوف شمرند و اگر زنگ زوای بہ
 آں مشابہ کہ نیرنگی آبائے علوی و امہات سفلی بگفتگوئے دیندیرگزین مجلی بر خواند و چون چہ را در
 بایستگاہ آں بشایستگی برگزارد۔ بزبان روزگار آں را معقول نامند و ثمرات رنگین خرد را منقول نام نہادہ
 از پیشگاہ اعتبار بیرون افگند۔ بہیات خاک ذرہ امکان را۔۔۔ کد ام نیر و کہ دست تصرف بر کشاید
 و عقل بندگی پڑوہ را کجایا را کہ از خلوت سرائے سلطانی باز گوید شکر نگارے ایزد بہمال رنگ آمیزی
 چہرہ کشائے تقدیرات ہشیار مرد و شناسد کہ شر و خیر برابر و غالب شر بسان شر خالص در خلوت
 کردہ محال باشد و نیز مستی کہ خیر محض و نور حجت است۔ جز بر خیر غالب متاید۔ خاطر سودائے
 کج گرائے ازاں اندیشہ بر آمد و زبان ہرزہ لائے را شکر ف پائے بندی با داشت۔ پس
 از درازی داستان و کوتہی سخن خاطر از گوناگون آویش قدرے آرمیدہ تنگی حوصلہ یا چارہ گر
 آمد۔ و از آن نفرت برکنارہ شدہ بہ پز شکے مردم روئی آورد۔ و بمشاہکی صورت و معنی پائے ہمت
 افشردہ دستردن نقش نامز ناگزیر وقت اندیشید۔ عزیمت چناں بود کہ در آئین دانش آموزی
 نملے چند پرداختہ آید تا شناسائی فوشاں و آگاہی طلبان ہنگامہ گفت شنود را بدان بر آرنید و ریاضت
 کیشان زنجیر چوئے نفس محرب۔ رانخت گزین اسباب آہنگری سر انجام یابد و پس ازاں سلسلہ
 چند کہ پائے بند باو پیائے سیامی تواند شد فرام آید و خدا جویمان محال پڑوہ را کاہش روز افزوں بر
 کنارہ ماند و نیروئے پیرایہ نفس نیرنگ ساز دست دید و خدا یا بیان ہیچ خرسند از اندیشہ ناروا باز آمد۔
 بنا رسائی گرائند و شناسا گردند کہ آستانہ کبریائے ایزدی بالاتر از آنست کہ طائران بلند
 پرواز اوج امکانی باہنگ آں بال کشائید و معاملہ اندوزان چہا سوئے دنیا سودوزیاں ہا

بڑاں اساس تہا وہ از سر اسگی بے سرو چین بر آئند و پیا از کلیم حوصلہ بیرون نہ تہا وہ بہر زہ کار و ہنر
 در انشوند لیکن از ہشیار خرامی و زمانہ سازی کہ ناگزیر سعادت پر شو تان بیدار بخت است
 با خود سے مرانید۔ ہفت ہزار سال سپری شد کہ شورش بے تمیزی بلندی گراست و آشوب
 ناشد سائی کہ دمر اسر گردان دار او امروز کہ سر آغاز دورہ دیگر است بزم آرائے ایلان بزم
 پیش نقاب بانی گروہا گروہ سے کند یا پردہ بپراہی برداشتہ رہتائے نزدنگاہ حقیقت سے گرد۔
 از مزاج آسمان وزین استشام خواہش سے نمود و از کتابہ روزگار نقش آگہی سے جست ناگاہ آئیہ
 نو میدی از ناصیہ زمانہ بر خواند و در پیشگاہ بنیش چنان نمودند کہ سپہر مشعل با دوری چند دیگر کار
 است و از کج گرائی و درازی اہل در کیں آن وقت نشست ناگاہ نیر سعادت پر قیہ راحت و
 خاطر از ہرزہ سگالی باز آمد روشن شد کہ عموم حق پذیر ی خامہ نگار تقدیر نگشتہ و مرا پز شکت نمود
 گردانیدہ اند نہ گہبان طیب گفت چوں خموشی تہی میان و ہشیاری جنون آسا حلقہ خائے
 درست ہوش کہ کلید کاروانی خطاب است بقل دولت خانہ حق پڑو ہی و سعادت ہر گروہ
 در گرد اندیشہ درست و نیت خیر سگالی خاطر از ان بسیج برگرفتہ در خیال آن شد کہ اگر ہمت باور کا
 نماید دژمانہ فرصت دہد بر مزاج زمانیاں نامہ بر طراز دور موز حقیقت بنریان گو گو بر گزارد۔

بوکہ آویزہ گوش صاحب دلی گرد و و طویطیائے چشمی سر انجام یابد۔ مثنوی

بود در اندیشہ من دیر یاز کرد دل و اندیشہ اندیشہ ساز

حکمت پوشیدہ بصر انہم رخت گراں مایہ بسود ادم

بے خبراں را دہم آگاہی تازہ کنم شرط نگو خواہی

دریں ہنگام فرمانروائے عظم شہنشاہ عالم بہ نگارش گرامی احوال دولت جاوید طراز اشارت

فرمود۔ دل را بال و زبان را نیر و پدید آمد و بطرز دلخواہ کنون ہمیر از دریائے عالم بر ساحل کاند

اتحاد و آداب فرمان پذیری بجائے آمد و نختہ سپاس نعمت رسیدگی گزارش یافت۔ مثنوی

گرچہ ہمے خواست سخن کام خویش لیک گرد بود ہنگام خویش

ہن کہ رسید آن نفس جاں نواز کان نفس از جاں شود مہلہ ساز

بیشترے حرف گزاران پاستانی و بسیاری زمانیان خامہ پر دار زبان یکتانی دارند و سخن سرائے

بیک آئین تہا وہ طرز دست فرسودہ روزگار و تا نیند۔ ہمگی بسیج بر آرایش الفاظ باشد و معنی را

پیر و نقطہ دانستہ بہ واژون روی نگاہ پوی رود و صحیح گوئی و فاصلہ آرائی سرمایہ فصاحت

اندیشند و همان یادگار شعر پیرایه نشر شمارند و بر تناسب الفاظ و صنعت اشتقاق و آئین ترصیح و روش تجنیس مدار باشد و با اختیار اقتباس و براعت استعمال و نگارش طلیح و ایراد تمجیه و گزارش اظہار کرامی انقاس بگذرد و محسنات بدیعی را دست مایه بلند باطنی سخن انگارند و بر مزایای بلاغت و جلال معنی نظر نیفتد بر خجسته قدم و از ترک نهاده در جولا نگاه معنی چالش نمایند و تدقیقات خیالی و تخمیلات واهی نخیر آن عرصه پندارند و پیش عبارت و دوری استعابت که نشان نکو بیندگی شناسندگان صواب اندیش با خود دارد - پیرایه کلام اندیشند و دشوار فہمی تازه طرح کہ اکسیر و انائی ازاں بر سازند از نخستین مشکل شناسی باز نمانند گروہا گروہ عامہ غیر از سخنان دست زدہ زود فہم نہ بنوشند و بہر دو طرز ویرا مشتق از بیان پیغارہ کشایند بقربایش دل و یاوری ہمت و نومندی بخت بیدار درین ہمایوں نامہ سخن سرائی را کاخ دیگر بر افراخت و گزارش را خراش تازه پیش گرفت و با مور نگاری خود در ہنوی رہنشان ابداع گزین روشنی دست یافت فطرت آمد گو ہر خود را بصیر فیان دیدہ در رساتید و تفتہ دلان بادیہ جو یابی را قطرہ آبی تراوش نمود

طلسم خویش را در ہنم شکستم
بہر حرفی طلسمی باز بستم
بدان تا ہر کہ دارد دیدم دوست
ببیند معجز جاثم را درین پوست
اگر من جان محبوبم بن اینست
اگر یوسف شدم پیر این نیست

مناش و نکویش را بخن با آراستہ شد و آفرین و نفرین را روز بازار دیگر پدید آمد آنا کہ رہ زدہ پندار و دعایت کردہ تقلید بودند و چشم بینا کشودہ در جستجوی سخن دلپذیر و دل سخن پذیر خاک بیزی نمودندی و از شش روزگار و درازی زمانہ در نگاپوی افسردگی راہ نہ دادندی دست مزد خود گرفتہ ہنگامہائے شاد کامی بر افروختند و آفرینہا نمودہ عمرتہ رنجوئے شرمندگی گردانیدند و در ماندگان خار را طبیعت از نار سائی فطری و ہنشین گروہی کہ از نقد خویش بگردگانی و کاخچہ مالوف دادہ اندہ سر بشورش برداشتند و کالاشناسان ناتواں بین لبکتیہ حسد در جانکاہے و دل گرانی نشستند و زبان لکتر کشودہ عبا را مانے سادہ دلہا گشتند - مثنوی

من خاک رو گہر شناسان
کامروز بر غم ناسپاسان
این گنج گہر جو بر کشادند
انصاف گزین نظر کشادند

دیدہ وری را با من نظر خیر اندیشی بود و بچشم دوستی نگرستی بہ اندرز گوئی در آمد و از روی ہر بانی برگفت چندین زحمت چہ مے بری و سخن بدیں گونه چرانے نگاری - از ہزاراں یکے پرید آید کہ این مشگرف

نامہ درست بر خواند و بہ نیرنگی تازہ نمط آگہی پذیر تا تیرے حقیقت شناسی از کہ امید و اللہ آید
 و کجا دانائی بلند پایگی پر دہ از روئے بر وارد ہماں بہتر کہ این نو آئین بساط در نور دیدہ - بزبان روزگار
 سراید و مانکہ افسانہ برائے عموم مردم سر انجام دہد۔ ازین کار شناسی نفسی بر آسود و ازاں مہر
 گزینی جوش نشاط بر زود فرخی ذات او سراپا سخ آور و دین حقیقت بر کشادہم کہ رات بہ خواران
 عوام را روزے فراوان است۔ قدسی نزل برائے یگانہ وقت آمادہ سے گردد۔ مرا بہنگامہ چہ کار کا کہ
 آسمانی ارستانی بیکسے ملک آگہی آرایش سے یابد۔ باگرو باگروہ عامہ چہ پیوند۔ شاعر
 غلیو اترا یا کیو تر چہ کار۔ بر از مانک در خوردست این شکار

گراردہ حکمت پڑو بان دیدہ درسی را نیز یاز سے افتد و عزیمت راستہگ تنو شد ہی شہ نشد
 مردم را از چہارگونہ نگذرد۔ نہخت آن غنا و گزین ظلمت آمو کہ واگو بہ را آمینہ شدوائے نگواند
 و از ویرچہ گوش بصفو مکہ دل تیر و اگر راہ یابد پذیرائے آن نگد و اگر بیازد بکار کردنیامیزد و دم
 آن تیر و سرشت بد گوہر کہ بیدار نشی تو را دانائی انگار و در رنجوری و شوار و و عشرت تندرستی نماید۔
 سوم آن روشنی جوئے سعادت نفس کہ از دیوبند تا توان بینی و سبہ چہاں نادانی وارستہ بدر و جویائے
 تنومندی دارد۔ لیکن از و اثر و فی نخت و نیل کاہی اختر ادراک معانی بلند نتواند و پرہ کیاں شلبستان
 خرد بد و کمتری ہی نماید۔ چہاں ہم آن فرد ہمدہ مرد فرخندہ طالع کہ باز خرد شناسائی فطرت بالادست
 و ہمت عالی دارد و بشر فلسفے دریافت۔ پیشاپیش سے او داناتے روزگار باں سہ کس جز خموشی
 نگزیند و درج گویائی جز بدیں جوہری حقیقت پڑوہ نکشاید تا چراغ دانش افروختہ گردد و
 فروغ آگاہی ہنگناں را درگیر و پور خرد چہ تراش میخائی و ہرزہ چہاںے درائی ازین کہ سخن را بہت
 بانی تازہ در آوردی و نہ بر عیار زمانیاں سرایدی۔ این ہمہ زبان فروشی چہیت و سرشتکیا
 بر افراشتن چہاں چہاں استی گزارش سے یابد و سچ خود ستائی نہ ہماں بہتر کہ پیکر غور آساز
 صفو ہستی بزدودہ آید و باطن صافی یابن تا سزا گفت دامن آلودہ نگردد۔ مثنوی

مشو غرق آب ہترائے خویش نگد وار بر جا یکہ پائے خویش

دریں در طہ کشتی فرد شد ہزار کہ پیدانشد تختہ بر کنار

حقیقت سراپان گوہر سچ درست عیاری سخن و اولارتگی او دران دانند کہ دریں بارگاہ شکرگ
 پنج چیز گراں از فراہم آید نخست معانی از آسمان تقدس بر دل صافی پر تو انداختہ نزول
 صدوی فرماید۔ دوم گزیدہ پیوند آہنشی پر دیگان صفوت سرائے ضمیر را پر نیان حروف و

آورده آن روحانی تراواں را بایں عنصری پیکر طری برآمیزد که بساں جان و تن بواجب معنوی
 آغشته گردد. سوم تازه نمط دلپذیر غم زوا گوش جان برافزورد و جانزایی لاند چهارم نخل بندی و
 مرتبه آرائی معنی را بگزیده چائے باز دارد و لفظ پہلو جو یا فرو گذارد و داستان را با استکاه آورد
 بایش صورت و معنی شاید سخن را پیرایه بندد و تخم لفظ پیرائی عبارت را از دیر فہمی و تکیو ہیدہ تکرارے
 دور دارد و خشک رود گراں پیکر دراں انجمن راہ نیاید ہم چنانکہ دست فرسودہ روزگار باشد بگیم
 خوبی دانش آردنی گلگونہ آراید و این ہنگامہ نیکنی زبانی انتظام گیرد و سخن را اولیائی وقتے دست دہد
 کہ عزم درست و کیمائی اندیشہ و جستجوئے سخت و یادوری تو مندی خود یکجا فرہم آیند و تیار مندی
 بردوام و عنایت داد اریمال و دشوار روشن باشد و ہر کدام شرائط بسیار و لوازم فراوان با خود واژ
 و شمارہ آن گرامی نامہ برتاید و گزارش آن در تنگنایے فرصت ننگد. لیکن و مساز و مستیار تا گزراں
 وقت کہ از فروغ آگہی بنظر دشمنی پڑد ہش عیب نماید و از راہ دوستی بچارہ سگالی ہمت نگارد
 ہمانا صحبت چنین فرو ہیدہ مرد اکیسہ دانائی و یکجا سازاں شش گوہر گرانایہ تواند شد. امروز کہ
 دل پر گندہ و خاطر گرد ہزار جا و گوارند بطرہ فارسی کم آشنا و رہنمایے حقیقت نایاب چگونہ آرزوئے
 دل با انجام رسد و بجا امید و شائستگی داشته آید. دریں ہنگام معانی آفرین سخن طراز میزان دانش
 قسطاس حقایق ہمیں برادر شیخ ابو الفیض فیضی کہ پایہ پیدی داشت ازین آشوب گاہ عنصری بارام
 گاہ قدسی چالش فرمودہ و نا طورہ سخنوری بسوگواری سرا حال سراسیمہ تر شد و دل سلسلہ ہوشمندی
 گنجت از پیام ایزدی بیداری روی نمود و در شپائی دراز افتادہ

فائے بریں دانش اندیشہ پیچ سینہ پر از علم و ز معلوم پیچ
 پیچم و اندیشہ من پیچ تر نیست زمین گر چہ سخن پیچ تر

دیدہ آموشناس بدست آمد و سر بچیب شریکینی فرورد و در سر آواز جریدہ اقبال بسج خاطر آن بود
 کہ چون داستان داستان نگاشته آید بر پیرایش آن پیشولے سخن سمرایاں غازہ حسن انجام برگرد
 ناگاہ مصیبت جا گذاروئے نمود و مرا آن پیش آمد کہ کس را روزے مشواد چنانچہ از بے مایگی و
 کم حوصلگی صغیری بیستانہ زود برخامکاری خود آگاہی داد. قطعہ

سخن پناہ درخامی سخن منگر کہ سوختہ دلم از مرگ قدوۃ الحکماء

شکستہ دل ترازاں ساغر بلور نیم کہ در میانہ خارا کنی زوست را

تا سال دہم نگاہے بر نگاشته یچچدان محفل دانائی فرمودہ بودند. لیکن نہ چنان کہ دل آسمان پیوند

ایشان تسلی داشت و این حیران دبستان ہوشمند می خرسند کہ زمانہ چنین تیرنگی نمود و بروز جا کجا ہی نشانہ مرا از زندگی دشوار و دل از رنگینی اسباب افسردہ تر گشت۔ افسون مہربانی خدیو آگہی طلسم و تانی قافلہ سالار صورت و معنی ازاں بر میدگی باز گرفته از سر پائے بند تعلق گردانید و ما شورش ضمیر و برہزگی باطن بنگا شتن گوہرین نامہ ہمت بر گماشت لیکن از دشوار کاری و تلخ کامی زماں زماں تازہ پریشانی دل شورہ را پر آگندہ تر ساختی و نو نو سرا سیمی شہرستان اندیشہ بہ ویرانی آمدہی چہا گرد تفرقہ بر نہ خیزد و عزیمت را پائے تلخ و دونا گوناگون آشفتگی و اختلاف عزائم و اللواتشی کہ از ہمہ رو چیرہ دستی نماید نا پدید و ہمزیانی کہ در مراتب آگہی نسبت نہ وہی داشتہ باشد نقاب گزین کاشکی در قحط سال مردی دستگیری بودی کہ زمان افسردگی خاطر و شولیدگی دل صفحہ تو اندنگاشت کہ آودہ رسم زار پیشین نباشد و اگر این مددگار مایہ دانستی بود شنا سده ناگزیر کہ در نوشتہ ہائے دل پر آگندہ ناخنی بند کند و برستردن نقشی و آوردن نغلی و پیدا ساختن معینی توانا باشد و اگر زمانہ باہم رفتی کند چنین کس ناگزیران کہ از فروغ آگہی و نیروئے دلیری آہو شناس گردانہ بر گاہ مکلمن ضمیر سنگ و ارشکی روز افزوں و گوناگون مشاغل یا ہم آشوب ہنگامہ آمانے صورت و مسارت مہر آمودہ پردہ نشین دل بدست سپار و داد و تقلم باز نویسید چہ مایہ ارج داشتہ باشد از آنجا کہ اندیشہ صافی بود و سپاس ایزدی در افزایش و ارادہ درست و ہمت شایستہ ہی دستگیر و راں تیرگی کشاکش تیر اقبال پر تو انداخت و نیروئے گرم روی کرامت فرمود۔ مثنوی

ایں کہ مرا ہست بخاطر و دل نقد معانی نہ نہایت بردن
نہ ز خود این ملک ابد یافتم کو نظر منعم خود یافتم

غہ آرد ماہ سال چہلم آگہی کہ در تکرہ خویش را در فراز کردہ بروں سود رنگا شتن گرامی نامہ از غیر پرآشتہ بود و درون سوبہ نیایش دادار بیہال دل ظلمت آمود را چرخے در یوزہ نے کرد۔ تارک نیاز بر عتبہ کبریائے آگہی نہادہ توفیق سر انجام خواہش مے طلبید۔ ناگاہ صبح دولت چہرہ افروخت و لمحہ نور دانا کاخ بے روزن روشنی افرو و چون تامل بکار رفت و حیرت رخت بر بست شکاف قلم مشرق ضیا و مطلع نور یافت۔ نشاطے سترگ در گرفت۔ عیشی شگرف رومی آورد گرہ در ہم بستہ کشایش پذیرفت۔ تن مہرگان سوختہ قبائے بہار در پوشید و قلاو از مقصود پدیدار آمد۔ دل باہنگ کار افزائی بر قامت و خامہ بدست و یاہیرنگ نیرنگی زود سور سرائے بیان را کار پر دازان عزت بدست افشانی سماع بر انگینتند۔ در کتر فرستی منجور گنجینہ سخن سراقی گردانیدہ منشور بلند

نامی کرامت فرمودند و خطاب ناوار الکلامی شمسہ پیش نطق گویائی گشت۔ نختے سخنان دلاویز
آگہی بدل تیشیں روشی نگاشته شد و شکر نعمت رسیدگی پیرایہ تخمین یافت، بار معانی سخن شناسان حق
پژوہ گوہرین دغری انتظام پذیرفت و دوتے سترگ چہرہ افروز سعادت آمد۔ بلشوشی

نخت دوید و در دولت کشاد بیشتر از خواہش من بدیدید

ببل نطق از گل طبعم پرید پروہ غیب از سر کلیم درید

فوج بفقہم ز معانی حشر خواندہ و ناخواندہ در آند در

پیش دوید تدیتان ضمیر - نامہ دروں خواند بلجن صریح

جائے آنست کہ ترانہ نشاط بر ساز و زمزمہ شادمانی درگیرد۔ لیکن آل را کہ ہمت در نگارش
فراوان فزون آویختہ باشند۔ بگاشتق حال یکے چگونہ ناما شکنی تو اند کرد و بکدام دست مایہ دل
بخرسندی نہادہ طرب پیرا گرد۔ خاصہ امروز بسر نوشت آسمانی تازہ شورشیہ در سرافتادہ و خاطر
سراسیمہ را بیچ دیگر پدید آمدہ۔ تن مدنی و جان صحرائی در اندیشہ سفر و اسپس علاقہ گسل و نارسائی
برادران روزگار در زبان بندی و دل خموشی و شیفنگی باطن در گزارش نامہ روز افزوں۔ رباعی

دردا کہ غم کوہ بگاہ افتادہ است معشوق دای مورچہ ماہ افتادہ است

ایں واقعہ طرفہ براہ افتادہ است درویش بعشق پادشاہ افتادہ است

ہمگی نگاپوی اندیشہ آنست کہ چون قرنی چند نگاشته قلم سوانح نگار آید و حق گزارسی بائین خواہش
سرور جاوید بخشند۔ بدستیاری کردار سعادت پر تو چنانچہ از پریشان دینا قدم فراترک نہادہ و دستش
ایزدی گرم روی دارد از گریوہ اضافات و لسب بیرون شدہ بیانیہ والا گہی آرامش گزیند و از
کشاکش ویولاخ جانگزا برآمدہ بخلو گاہ تقدس جاودانی عشرت اندوزد۔ قطعہ

رحمت بردار ازین سرائے کہ ہست بہام سوراخ و ایر طوقاں بار

کلبہ کاندراں نخواہی ماند سال عمرت چہدہ چہ صد چہ ہزار

پردہ بردار تا فرود آرد ہودج کبریا بصفہ مار

لیکن در ہوائے این بلند آشیان تیز پروازان عرصہ شناسائی را بال ہمت فرساید تا بہ ہوس گزینان
خوشین دوست چہ رسد از خارستان راہ خطرناک گوید یا از رہزناں بادہ پیر آشوب اندوہ نایافت
نمایندگان مراحل مراد نگار دیا در دشت دلی ہرماں خود بین در نگارین سرائے اسباب خرد کج خمبول و
طبیعت بر فراز گاہ ظہور رنگ آمیزی جہاں صورت دل شکر و انفسے پز شک پردہ گزین

و جانگزیائی بدگوہران فرومایہ سریاری نختے پھر زبانی و برنخے بخاموشی نکو بیدگی را بہ نیکو کاری
 فروخته در لباس رنہونی رہزنی کنند و بیشترے از فریب خوردگی مگر اندوڑی بکار یکدیگر بر بند و
 آزدن آدمیان تا بدیگر جانوران چہ رسد سرمایہ افتخار دانش و دل دادہائے عشوہ این جان فشا
 و اناریائی ختم مال را کجا شمارہ شعبہ ناکی و فسوں سازی کا رشتنا سان زیاں اندوڑ کہ اندازہ تو اہ
 برگرفت ہمیں ایشان لست فطرتیست کہ بگردگانی مہر این دوست کش دشمن تو از پائے بندست
 در اقبال این موجہ عیبائی سراب کا مزدائے خرسندی و غفلت آمودی شادمانی است در او بار
 این گندم نعلے جو فروش پا شمال اندوہ و دست فرسودہ غم نباشد ازین جہت اورا فروہیدگان
 فرہنگ افرند در رموزستان شفا سائی پدران لعبت باز و دوزوال خوانند۔ دوم آن بیماہ
 دانش کہ بشد آری این فرقت گسختہ رشتہ تمیز و انصاف حیرت زدہ شادی و اندوہ است نہ
 از بسیاری لذت این نمودار بے بود حوصلہ نشاط او سیر و نفس آرزوئے او در نشین آرام و نہ از کمی
 این نیست ہست نامعدہ ماتم او پر پائے خواہش لنگ این را در معنائے حقیقت بہ سپرے آن
 بوقلموں محراب گزار دہند سوم آن کم بین فرومایہ کہ با نیرنگیہائے پشین در گرد آوری خواستہ ہائے
 این جہانی یکہ در رگد رتند باد فنا افتادہ از شاہراہ راستی بر کنارہ نئے شود و در چارہ سنگلی تا ملائم
 روزگار تزدیر نمود دست بدمان مگر و حیلہ مے زند و بدستان سرائے خود و بسا حل رشنگاری مے
 رسانند اورا بزرگان در اشارات خویش بندہ نیرنگ ساز ہزارفتند گویند چہارم آن غنودہ بخت
 شوزیدہ رائے کہ در فراہم آوزن کا ہا و سپروزی حوادث شمار دگر میں کجگاری است۔ بزبان حق سرایان
 تعمیر گوار و بکنیز این عریذہ آرائے بیوفا ایما رد و برصد زشتیان محفل انصاف پیدا است کہ حال جو بائے
 آرمیدگی در شورش کا ہے کہ خوئے گزیدہ مے او چنیں بوہر چگونہ باشد اگر در نمائش این گفتار آگہی از
 گرد ہا گروہ باستانی و گوناگون زمانیاں نویسند کار باں رخنہ فراہم آید و قلم را ہگرائے را در اولین منزل
 پائے نگاپوی فرسودہ گردو۔ انوں از داستان من نختے برگردو۔ در چارہ گزینی خود پائے ہمت ہنیشا و شاعر

حدیث خویش اگر گویم ز آغاز روم چندانکہ نتوان آمدن باز

پند بزرگوار بگوشتہ اندوہ خرسندی داشت و از آشوبگاہ دنیا بر کنارہ مے زیست و با من نظر عاطفت
 آوزن ترا ز برادران کردے و بی نیوئے دانش و کردار از سر آغاز نشو و نما یکج گرایان دامن آودہ راہ
 ندادے و ہموارہ بصفائے باطن و نظافت ظاہر و زبان فصیح و بیان دلکش یا اندازہ ہائے حقیقت
 تیاق داری نمودے۔ شاعر

از ابد پر ایک و با یک بنا زیدم لعل
 زانکہ ہم ملک تقیم بود و ہم با بائے من
 دینا نچہ تکتہ نقاب جمال معنوی داشت از بہر گزینی اس شوریدہ را تیریدان نمط خواستی و مرا از پنج
 ساگی روی و پیرت بود و ہذاں گفت و شنود۔ ہیچگونہ خاطر فرو نیاہدی۔ ہماناکہ رہنے آں رہبر منزل
 طلبان کمال طہر پیش طاقی لطرت بودہ باشد و خطر ہائے شرک پادیہ سودگم کہ مردان مرد را از
 پائے و راہ و پھو نگدہ باطن جاگیر چوں سال مے از خود و شعور مے بالید۔ لغت دنگز افزائش
 مے بافت و زمان زمان آویزش بے آشتی گرم تر مے شد و از ہمہ و اپرداختہ ید مسازی جنون
 راہ نشماط مے سپرد و خیال فرو شدن دم آسائش بر مے گرفت کشتش درونی قافلہ سالار حقیقت
 آشتی بے سر و دل را پائے بند آتش گاہ رسمے گردانید و در پانزدہ ساگی کہ ہمگناں را گراں خواب
 غفلت وار و مرعہ چنائے حکمت و بر آختائے قہر ادا چندیں گروہ پیودہ آمد۔ مدارج شناسائی و عوشت
 از و دوستی آگہی شوریدش از ایستہ گشت با چہیں رہنائے نمودند و دید بانی بر دوام نفس امارہ افزونی
 گرفت و بطرز ایسے گوناگون چہرہ آرائی ہنگامہ خود بینی شدہ ہمایاں سر چشمہ نظر و تالہ بسیار اسرار
 اظہر اقبان و نوار و نقابائے صوفیہ و بدائع شناسائے مشائخین اندوختہ ہنگام آں بود کہ با چہیں دانش
 نخت افزائے آں لیرنگ سار بولہوں روی در کمی نہد بر ہماں آئین خویشتن نمائی و خود پرستی
 افزوی و با جہانیاں پوند آمیزش گینجہ داشتی و از ناروائی و کا نچہ دینی ناخواستہ بسج بخر د
 گزینان دل گرفتہ۔ اندیشہ غربت گرائے بشورش تازہ رہنمون گشتی۔ سرا سبگی جنون نبود کہ از فرمان
 خرد سترا بیدہ بیراہہ شتابد۔ آشتنگی بے مروتی نہ داشت کہ راہ آزار خدایان مجازی سپرد و نشیب
 آباد اندوہ و شادی با دل پیمان و خاطر و دم بسر مے پرد و تخیل آزادی نختے آسائش مے آورد و از
 پست فطرتی کہ در من بود کم ہستی کہ در نہاد خود داشتہ۔ یا کمال دل گرفتگی از مدیغہ و قرط بیان دوستی
 بلند پائی نگار خانہ سیبانی آشوب دروں آمدی و از نیرنگی کشاکش باطنی در شکفت زار افتادہ
 نارضا مندی پیروز آگین بڈاں پراگندہ خواہش ہایں نزدیک و با نماندن شوریدہ از اں
 سگالشہائے باہم آغیش بسیار و زو و نفس نفس فرماں پذیر ی آں بکیتائے ملک آگہی در افزونی و
 زمان زمان کشتہائے گوناگون را نیردے دیگر۔ رباعی

نختے نہ کہ با دوست در آمیزم من صبرے نہ کہ از عشق بی پریم من

دستے نہ کہ با قناد در آمیزم من پائے نہ کہ از میانہ بگریم من

تا آنکہ آسماں و مفضل ہمایوں شاہنشاہی داستان برابر خواند دستارہ نخت بیداری با زانق اقبال

بدخشید۔ چاوشاں دولت پیم رسیدند و فرمان طلب شکوہ سلطوت از دست از نیرنگی نفس ابوالبیہ
نقش اعتبار پر وہی از پیشطاق ضمیر سترہ شد و بسج تجر و چیرہ دستی نمود و نزدیک آمد کہ سرو پا بر منہ
دشت دیوانگی در نور دو دیوار بند آمیزش در ہم شکستہ راہ آزادی پیش گیر و آن روحانی طیب
چوں پادشاہ ردر کار را قافلہ سالار ایند پرستان میدان است و از سر نوشت چہرہ کشایان تقدیر
بقدر آگہی داشت۔ بچار و گری روئے آورد و بدس آموزی تعلق کوی گہر بر کشود۔ تسخیر طرازی
و جادو نفسی رہنمائے طریقت بہ دبستان دندت شنافت و بسجود آستان اورنگ نشین فرہنگ
آرائے ناصیہ بخت مندی جلا افزود بے آنکہ دواد و حرص اندوزی دامن آلائے ہمت شود و
در فراخانے آڑساں قدم جستجوئے فرساید۔ پیشتر از آنکہ شرمسار انتظار آید و آبرو بر دربار خجہ گردد
و میانی سفارش این و آن منت پذیرمی فلاں و بہاں الطاف شاہنشاہی مرافرو گرفت و از
نشیب گاہ گنہائی بر فراز بلند پایگی بر آورد۔ کیمیائے نظر خداوند صورت و معنی ہمت را فروغ دیگر
بخشید و دل را فراغ تازہ پدید آورد و آزان بیماری و شوارہ و اگر پدرباں سترگ پرشکی چارہ توانست
کرد بخجہ رہائی یافت از نیروئے آگہی با عالمیان نفع یک جہتی و یکساں نسبتی گسترہ در کہیں نویتر
منافقانہ نشست بسا عیوب نفسانی چہرہ افروخت و توانائی سترون بر خے بدست اقتاد و در
رست خیزد شمنی بد و ستداری بر خاست و اختلاف گروہا گروہ مردم دل را ازاں شغل شکوف باز
ن توانست داشت و در نر بہنگاہ باطن گردنورے نیار است انگبخت چندے در ہایوں محفل کشور
خدائے بہنگاہ و اتہائی گرمی پذیرفت۔ نتیجہ مقاصد و شخصیت و اہل را روز بازار شد از ناشناسائی
مراتب حکمت و ہی دستی علوم حقیقی سخن سرا بیان روزگار را کہ بہ تزویر پیشگی و چرب زبانی در پانہ بلند گوی
جائے داشتند۔ کار و شوار گشت گاہ بخاموشی زبان و جنبش ابرو و گردش چشم حیلے اند و خند و گاد و تہیہ
گوئی و ہرزہ درائی پاسخ سے آراستند از نیروئے تاثیرات آسمانی چہاں کار بند شدے کہ آن طلسم بہ
گوہری در ہم شکستی ناگزیر دست آزان باز داشتہ با فرہ گزاری پیش آمدند۔ معقولیات را جفا مند
دین شمرده بر خے سادہ لوحان ترک ترا در راہ زدند و از باوری آں ناشناسان بخجہ و بچیرہ دستی
سر بر آوردند۔ بدستگیری روشن ستارگی کشادہ پیشانی آزان پایہ والا فرو تر شدہ و در سار ہر منقول
دقیقہ سنخ و نکتہ سرائے آمد و ہم بائین آں گروہ در قرار داد ہائے پریشان و اندوختہ ہائے ناسرد
ناخن زون گرفت گفتگوئے مذہب و ملت دراز شد۔ باز پرس استنباطات را مکارمن معتقدات
پنداشتہ۔ بکہیں نوزی نشستند و چندے بریں تلبیس عشرت بد نفسی سے کردند۔ کہن آشنایان

دو دیریں دوستاں دامن اختلاط برچیدند در شہرستان خود کردار آمد و غربت گشت شعر
 از بی کسی ام میان شہری تنہا ترازانکہ در بیابان
 گاہ ازین خلوت در کثرت ترانہ نشاط بر کشیدی و نتیجہ خیر بی بی دانستہ در نیایش ایزدی افزودی
 گاہ از کوہی امکان و تنگی حوصلہ با خود سرائیدی کہ این بواجبی ست با جہانیاں بساط نیک
 اندیشی و خیر سگالی گسترہ دارد و با خود حریفانہ نقش ششدری اندازد۔ عالمیان در کین دشمنی
 چنانستہ انداز تا امید آسمانی و روشن ستارگی باشکافی روزگار و ناروائی حق پڑوسی سزائش
 آشنا و بیگانہ یا نہ سرائی دور و نزدیک و آویزش بدگوہران کوتاہ بین تفرقہ در جمعیت آباد ضمیر
 نینداختی۔ از بازار کساد می حقیقت تاز و شادی چہرہ نشاط افروختی۔ فرد

بصدف مانم خندم چو مراد رشکنند کار خاں بود از فتح و ظفر خندیدن
 چون سپہ گردان چندے بریں نگذشت در مانے دولت کشوند و چہرہ اعتبار را افروختگی دیگر
 پدید آند ز بندگان دنیا ستیزہ حسد را بغض دینی فروختہ باندیشہ تباہ فرورفتند و از تنگ حشمتی ناتوان
 بینی بہ پیکار ایزد توانا بر خاستہ خسران جا دیدند و خندند۔ نظم

این دوسہ بدنام کن مہد خویش

من بصفحت چوں کہ گردان شوم

از انجا کہ عزیمت درست بود و عقیدت پائیدار حیلہ اندوزان نافر جام زبان زیادہ چہار سوئے صورت

و معنی گشتند و بر حقیقت حال آگہی پذیرفتہ در خوئے شرمندگی فرو شدند۔ آن روز شناسائے نشیب

و فراز عالم صحبت این طائفہ سے خواست راہ نفرت سے سپردند۔ آنوں آں گروہ غنودہ خرد بہ

دیجوتی حیران آرمیدہ آرزوئے خدمت در سردارند و او در بار استنکاف دریں تیرگی و حسنت

تیر سعادت بد نشید و از دم گیرائے خدیو گیہان بستر نگاہ صلح کل در آمد۔ نفس شوریدہ در صفوت

جائے آرامش نشین ساخت و بریں ترانہ حقیقت دامن نشاط برگرفت۔ اگر جہانیاں ترا نکو ہیدہ

پیخورد دشمنی سے گز نیند۔ با نڈازہ دانش راہ عبادت سے سپردند تو چہرا ہمیدہ سے خروشی و اگر نیک

دانستہ آں ہنجار پیش سے گیرند۔ ہمانا بیمار حسد اندازد بخور کار تند راست چہ سے جوئی از نقصان بشری

و کوہی امکان از سراپائے خاطر مزہ خواہش سرائیدی و جوش این آرزو از درونہ سر

برزدی چہ بودی کہ دشمن نار سا در یافتی کہ چہ مائتہ آسودہ ام و دل از باد افراہ چگونہ و اپر داختہ

تاتن چہا پلوس زماں لایہ گر بجزر خواہی نفرستادی و بروں ہرننگ در دل ساختہ از کشاکش موروثی

بازرسی کا شخیر اندیشی کہ در حق بدخواہ دارے یا بدہ پرستی مرا کہ راہ مداہتہ نداند دوست طفل
مشرب حقیقت مدال من مداندی تا بقدر از دوستی رنج نبردی۔ رباعی

آتش بر دوست خویش در زمین خویش چوں خود زده ام چہ نالم از دشمن خویش
کس دشمن من نیست منم دشمن خویش اے داعی من دست من دامن خویش

ولم در شان ستایش کنندگان و بدگویان خویش از دم منزل گذشتہ بسوم گزارہ مے کند امید کہ
دیگر باز گردد و بقلادزی تخت بیدار بہ برست گاہ چہ ارم شرف اختصاص یابد و دم آسایش برگیرد
و از انبار گیری ایزد بہمال یکسو شود۔ بیشترے باخشین گروہ دوستی اورزند و با پسینان بر خلاف
آن گر ایند طائفہ صورت را در ظہور این دوروش بشادی و اندوہ نیالایند و بہ شناگری دروں
را نشاط آموگردانند و بہ نکویش آزدگی را پرورش دهند۔ بیخے تا نید یا نیکان سماوی را نیرنگ
ابداع در نظر آید آن ہر دور ایکساں انگاشتہ پذیراے و گر گونگی نشوند و بسا باشد کہ فس بر دنیا
شکلی در میان آرد و چنان وانماید کہ ناسزگوئی تو کہ راہ حق مے سپری تا خوشنودی ایزدی با خود در
ناچار فریب خوردہ بکین تپاہ سرایان بر خیزد و از شاہراہ سعادت بر کنارہ افتد و چوں بارہ لویی
روزگار خویش کند پدید آید کہ بسا باطل اندوزان بدکار تر آویزشی ندارد۔ ہمانا اجبت آرائی آن
خود ستائی خوشیستین بین است ورتبہ والا است کہ محمدت گوئی را کہ سرمایہ رعونت انتظام مے دید
با عین دشمنان پیش آید و نلو بندہ عیب نمائے را بدوستی بر دارد و یو کہ بدیں طرز آگہی بر فراز مقصود جا
گیرد و از گزند دشمن داناے خانگی رستگاری یابد۔ بدستیارے فطرت و پائے اقداری دل یکسریانی
از ان نفرت باز آمدہ با خود در آویخت و جنگ بے آشتی در میان آوردہ کار از سر گرفت۔ مثنوی

دست و گریبان بخود چوں کنم سر زگر سیاں کہ بیرون کنم
چاک ز دم پردہ سامان خویش بو کہ نیم دست بد اماں خویش

و ہوارہ لطمہ و نکویش بر خوشیستین مے زند و بسیر زبانی نفرین مے سراید ہر گاہ بکتائی شاید وجود کہ
پاستانیان نیرو مے شہودی در یافتہ اند تر از سعادت نفسی و بیدار بختی بچراغ دلیل روشن چگونہ و
چرا تنگدلی از کہ گر بختہ کج خمول مے طلبی و کرمانہ کجا دست خواہش مے کشائی گر فتم از ان آگہی
نصیبہ نداری تا نیز شناسائی فروغ کردار مے بخشد از نیک اختری و نومندی دل آن حق پیروی
و فراخ حوصلگی کرامت فرمودہ اند کہ در بار گاہ معاند آرائی و فصل خصومات دوست و دشمن
آشنا و بیگانہ یکساں نسبتی دارند تا خوشنودی علمے در رضامندی جہانی در ان عزیمت عیار